Å forske på samfunnet

Knut Halvorsen

Å forske på samfunnet

En innføring i samfunnsvitenskapelig metode

CAPPELEN AKADEMISK FORLAG

© CAPPELEN DAMM AS, Oslo, 2022

ISBN 978-82-02-78805-6

1. utgave, 1. versjon 2022
E-utgaven baserer seg på 5. trykte utgave, 1. opplag 2008, © J.W. Cappelens Forlag as, Oslo 2008

Materialet i denne publikasjonen er omfattet av åndsverklovens bestemmelser. Uten særskilt avtale med forlaget er enhver eksemplarfremstilling og tilgjengeliggjøring bare tillatt i den utstrekning det er hjemlet i lov eller tillatt gjennom avtale med Kopinor, interesseorgan for rettighetshavere til åndsverk.

Sats: Laboremus Prepress AS
Omslag: Zoot AS

www.cda.no
akademisk@cappelendamm.no

Forord til 5. utgave

Etter i mange år hovedsakelig å ha vært forskningsleder og/eller forsker, har jeg igjen gått tilbake til undervisning. Der har jeg fått gleden av å møte og veilede studenter som skal skrive prosjekt- og masteroppgaver. Dette møtet har gitt meg inspirasjon til å utarbeide nok en fornyet utgave av «Å forske på samfunnet». Studentene har gjennom oppgaveseminarer utfordret meg til å klargjøre de valgsituasjoner og dilemmaer som en konfronteres med under arbeidet med en prosjektoppgave.

Jeg er blitt stadig mer overbevist om at det studenter trenger på bachelor- og masternivå, er praktiske og konkrete råd om hvordan en skal gjennomføre et prosjekt og skrive om hva en har funnet ut. Ikke minst legger jeg større vekt på å få fram hva det innebærer å skrive *akademisk*, siden det ikke er noe en har med seg fra videregående skole. Det betyr også at jeg i denne utgaven har lagt større vekt på hvordan studenter kan *bruke veileder* i arbeidet med en prosjektoppgave. Det er ikke nødvendigvis slik at studenter på bachelor- og masternivå har tenkt å bli forskere. Derimot skal de prestere og bedømmes ut fra premisser som ligner de krav en stiller til god forskning. Det kan en veileder på sitt beste bidra til å realisere.

En del av stoffet i kapittel 1 og siste del av kapittel 2 kan være vanskelig å forstå før man har lest de øvrige kapitlene. For enkelte kan det derfor være lurt å hoppe over dette mer teoretiske stoffet ved første gangs lesning.

Siden undervisning selv på bachelornivå skal være forskningsbasert, vil studenten gjennom denne innføringen også kunne bli bedre i stand til kritisk å

bedømme pensumlitteraturen og å stille gode og relevante spørsmål til den som foreleser eller underviser.

Bruk av *Internett* er blitt noe hverdagslig. I stadig større grad brukes også Internett til informasjonsinnhenting, både til å skaffe relevant bakgrunnsinformasjon, litteratursøking og datasøking. Jeg har lagt større vekt på hvordan en skal anvende slike datakilder i eget prosjektarbeid, og for eksempel unngå å drukne i informasjonsmengden eller å bli beskyldt for å plagiere.

Jeg har gjort et par *nye pedagogiske grep* for å lette fremstillingen. I (stort sett) hvert kapittel knytter jeg stoffet til et gjennomgående tema (lykke) som står i egne bokser og kan leses for seg. I tillegg gis det i slutten av hvert kapittel (også i bokser) en oversikt over hva studenten skal ha lært i dette kapitlet.

En stor takk til Inger-Lise Stjernholm Fehn som sjenerøst har delt med meg sine erfaringer fra å veilede studenter i prosjektarbeid. Også hjertelig takk til forlagets konsulenter som gjennom bruk av tidligere utgaver av boken i undervisning har gitt verdifulle og konkrete forslag til omarbeiding.

Oslo, november 2007

Knut Halvorsen

Innhold

1 Introduksjon 17

Hva boken handler om 18
Et kjernepunkt: utforming av problemstilling 19
Nytten av denne metodeinnføringen 19
Hva er metode? 20
Hva som menes med metodologi 21
Hva er vitenskap og forskning til forskjell fra annen erkjennende virksomhet? 21
Kriteriet om falsifiserbarhet 22
Hermeneutikk 23
Deduktiv versus induktiv tenkemåte 24
Vitenskapens krav 25
Samfunnsforskning kan ikke være verdinøytral 25
Sosial konstruksjonisme 26
Dannelse av nye begreper 28
Hvordan denne boken er disponert 28
Hvordan veiledningen kan brukes 29
Litteratur for videre lesning 31

2 Problemformulering 33

Formuler problemet, og det er løst 34
Hva er et problem? 34
Fra temavalg til presis problemstilling 35
Formålet med undersøkelsen og bakgrunnen for prosjektet 39
- Formålet med undersøkelsen 40

Utforming av en prosjektskisse 41
- Undersøkelsesenhet 42
- Variabler og verdier 42
- Avhengig og uavhengig variabel 43
- Prosjektskissen 43
- Teoretisk og operasjonell definisjon 44

Fruktbare problemstillinger 45
- Moralsk panikk 46
- Bedømming av problemstillingers relevans 46

Hvor kommer fruktbare problemstillinger fra? 48
- Sosiale problemer og aktører 49

Rammebetingelser 50
Reformulering av problemstilling 51
Forutsetninger: Det som ikke blir undersøkt 53
- Vitenskapsteoretisk refleksjon 54
- Bakgrunnsantakelser 54
- Paradigme 56
- Forklaringsmodeller 56
- Årsaksforklaringer 57
- Funksjonalistiske forklaringer 58
- Perspektiver 58

Litteratur for videre lesning 61

3 Det teoretiske arbeidet med problemstillingen 63

Teoretisk definisjon, indikatorer og operasjonalisering 64
- Flerdimensjonale begreper 64

Validitet og reliabilitet 67
- Validitet 67
- Reliabilitet 68
- Innholdsmessig validitet og kriterievaliditet 69

Validitet og reliabilitet i kvalitativ forskning 72
Teorier, modeller og hypoteser 73
Bruk av teorier 73
Bruk av modeller 75
Hypoteser 76
Om årsaksbegrepet 77
Falsifisering av hypoteser 77
Litteratur for videre lesning 78

4 Organisering av forskningsprosjekter 79

Hva styrer organiseringen av forskningsarbeidet? 80
Akademisk versus anvendt forskning 80
Oppdragsforskning 81
Aksjonsforskning eller handlingsrettet forskning 82
Hvem «eier» et sosialt problem? 83
Læringsprosjekter 84
Prosjektbeskrivelse 85
Veiledning 86
Krav til prosjektoppgaver 87
Gruppearbeid 88
Den praktiske organiseringen av prosjektarbeidet 90
Tidsplan 91
Budsjett og finansiering 92
Litteratur for videre lesning 94

5 Undersøkelsesopplegget 95

Introduksjon: Hva bestemmer undersøkelsesopplegget? 96
Elementer i et forskningsopplegg 96
Tidsseriestudier 100
Tverrsnittsstudier 101
Longitudinelle studier 102
Eksperimentelle studier 104
Eksperiment- og kontrollgruppe 104
Eksperimenter i feltet 105
Case-studier 105
Komparative studier 106
Fremtidsstudier 107

Evalueringsstudier 109
Hensikten med evalueringer 109
Utfordringer med evalueringsstudier 110
Litteratur for videre lesning 112

6 Datakilder 113

Innledning 114
Ulike typer kilder 114
Sekundærdata 115
Offentlig statistikkproduksjon 117
Databanker 118
Øvrige datakilder 120
Problemer ved bruk av offentlig statistikk 121
Statistikk er sosialt konstruert 122
Litteratur for videre lesning 125

7 Datainnsamling 127

Valg av undersøkelsesmetode 128
Tilnærmingsmåten 128
Problemstillingen 129
Formålet med undersøkelsen 129
Egne forutsetninger og ressurser 130
Egenskaper ved studieobjektene 130
Forskerens forhold til datakildene 130
Forskjell på kvantitative og kvalitative metoder 131
Kvalitative metoder 133
Observasjon 133
Observasjon i feltet 134
Ulike former for observasjon 134
Fordeler og ulemper ved deltakende observasjon 135
Ustrukturerte intervjuer 137
Dybdeintervjuer 138
Feilkilder 138
Gruppediskusjoner (fokusgrupper) 139
Projektive teknikker 140
Innholdsanalyse 140

Kvantitative metoder 141
Standardiserte intervjuer og enqueter ved bruk av spørreskjema 141
Strukturerte eller ustrukturerte intervjuer 142
Fordeler og ulemper ved intervjuer 143
Noen råd ved personlig intervjuing 144
Spørreskjemaer 144
Pretesting av intervjuskjema 147
Utsendelse av spørreskjema 147
Indirekte metoder 148
«Fysiske spor» 148
Dagbøker 148
Metodetriangulering (metodekombinasjon) 149
Litteratur for videre lesning 152

8 Utvalg, registrering og bearbeiding av data 153

Utvalg 154
Størrelsen på utvalg 156
Utvalgsstørrelse og feilmargin 156
Med større utvalg reduseres risiko for målefeil 157
Sannsynlighetsutvalg 158
Enkel tilfeldig utvelging 158
Systematisk utvelging 159
Stratifisert utvelging 159
Klyngeutvelging 160
Ikke-sannsynlighetsutvalg 160
Når en benytter ikke-sannsynlighetsutvalg 161
Bortfall 161
Hvordan finne ut av om utvalget er representativt? 162
Internt bortfall 162
Hvordan sikre høy svarprosent? 162
Bortfallsanalysen 163
Utvalg av kvalitative data (strategiske utvalg) 164
Snøballsutvalg 164
Utvalgsmetoder ved induktive tilnærminger 165
Teoretisk utvelging 165
Valg av undersøkelsessted 166
Valg av tidspunkt og tidsperiode for en undersøkelse 166

Utvalg av dokumenter og tekster 166
Registrering og bearbeiding av data 167
Datamatrisen 168
Koding. 169
Bruk av statistiske programpakker 169
Klassifikasjon 170
Viktige regler for klassifikasjon av verdier 171
Hva gjør vi med ubesvarte spørsmål? 172
Koding av observasjoner 172
Kategorisering av tekster 173
Litteratur for videre lesning 174

9 Analyse og tolkning av data 175

Introduksjon 176
Faktorer som bestemmer hva slags analyser som kan foretas 177
Typer variabler og målenivå 177
Nominalnivå. 178
Ordinalnivå. 178
Intervallnivå 179
Forholdstallsnivå 179
Variablers målenivå og sentraltendens. 180
Statistisk hypotesetesting 180
Univariat analyse. 181
Indekser. 185
Ulike mål på sentraltendens 186
Spredningsmål 187
Standardisere for å kunne sammenligne 188
Bivariat analyse 189
Uavhengig variabel som basis som prosentuering 189
Kji-kvadrattesten brukes for å finne ut om en sammenheng mellom variabler er tilfeldig eller ikke (signifikant). 190
Gamma som mål på samvariasjon mellom variabler 192
Spredningsdiagram gir en visuell oversikt over samvariasjon mellom variabler 194
Et mål på samvariasjon når variabler er på intervall- eller forholdstallsnivå: Pearsons r. 194
Regresjon og regresjonskoeffisienter 195

Multivariat analyse 198
En spuriøs sammenheng 198
Samspill mellom variabler 201
Feilslutninger 205
Feilslutning om årsaksretning 207
Sammenblanding av en samvariasjons signifikans og styrke 207
Tolkning av kvantitative data 207
Feilkilder 208
Durkheims tolkning av årsak til forskjeller i selvmordsrater 209
Å sammenligne uensartede grupper 209
Analyse og tolkning av kvalitative data 210
Tekstanalyse 210
Typologisering 211
Grounded theory 212
Metoder for tolkning 212
Elektronisk behandling av kvalitative tekster 213
Innholdsanalyse eller dokumentanalyse 213
Diskursanalyse 214
Feilkilder i kvalitativ forskning 215
Litteratur for videre lesning 216

10 Oppgaveskriving 217

Introduksjon 218
Hvordan komme i gang: Skriv og skriv om igjen 218
Om å skrive akademisk 219
Forutsetninger for et vellykket skrivearbeid 220
Krav til oppgavens innhold 220
Oppgavens form 221
Oppgavens lengde 223
Oppgavens tittel 223
Forord 223
Innholdsfortegnelse 224
Hovedinnholdet i rapporten 224
Abstrakt eller sammendrag 225
Referanser 226
Sitater 228
Fotnoter 229
Understreking, utheving og kursivering 229

Tabeller 230
Figurer og grafiske fremstillinger 232
Litteraturreferanser 235
Appendiks 238
Språklig fremstilling 238
Litteraturoversikter 241
Andre presentasjonsformer 242
Litteratur for videre lesning 244

11 Samfunnsforskningens etiske og juridiske aspekter 245

Introduksjon 246
Etiske dilemmaer i samfunnsforskningen 247
Valg av forskningsoppgave 248
Datainnsamling og innhenting av personopplysninger 249
Tvilsom forskningspraksis 250
Forskningsetiske retningslinjer 251
Formidling og anvendelse av forskningsresultater 253
Etikk for endringsarbeid 254
Vitenskapsinterne etiske prinsipper 256
Lovregler ved bruk av persondata i forskning 257
Litteratur for videre lesning 264

Litteratursøking 265

Innledning 266
Bibliografier 268
Søking i bibliografiske databaser 269
Søkeprofil 270
Søkeprosedyren 271
Husk å foreta en kritisk vurdering av søkeresultatet! 273
Nyttige web-adresser (nettsteder) 274
Litteratur for videre lesning 277

Litteratur 279

Ordforklaringer 293

Noter 305

Stikkord 311

Kapittel 1

Introduksjon

Hva boken handler om

Dette er en elementær innføring i bruken av samfunnsvitenskapelige metoder. Boken er beregnet på dem som ikke har særlige forkunnskaper i forskningsmetode. Fremstillingen går derfor ikke i dybden, men derimot i bredden. Siktemålet er å gi en oversikt over noen av de problemer som en kan møte i ulike faser av et prosjektarbeid, det vil si fra problemformulering til formidling/rapportering av forskningsresultat. Det betyr for eksempel å imøtekomme det behov som studenter ved universiteter og høgskoler har når de skal skrive en semesteroppgave eller masteroppgave. De krav en stiller til slike oppgaver, vil ha mange likheter med de krav som stilles til et forskningsprosjekt.

Formålet med denne innføringen er å lære nybegynnere litt om hva forskningsmetode er, og litt om hvordan en driver forskning: Hvordan begynner jeg? Hva skal jeg samle inn av informasjon? Hvordan skal jeg samle inn informasjon? Hva gjør jeg med det innsamlede materialet? Dette er forhold som går på den vitenskapelige *arbeidsformen.* Hvordan skriver jeg ut det materialet som er innsamlet, bearbeidet og analysert? Dette går på den vitenskapelige *fremstillingsformen.*

Dette er likevel ikke noen kokebok i forskning. Det lar seg ikke gjøre å presentere en oppskrift som kan følges uansett formål med forskningen og problemstillingen. I de ulike fasene av et forskningsprosjekt dreier det seg om å foreta valg, fordi det alltid finnes alternative veier å gå videre.

Denne boken kan forhåpentligvis hjelpe den uerfarne i å gjøre disse valgene, ved at det blir gjort rede for konsekvensene av å foreta visse handlingsvalg. Samtidig blir leseren orientert om de spillereglene en bør følge i forskning for at en skal bli tatt alvorlig. Ut fra kjennskap til eksempler på hva andre samfunnsforskere har gjort, vil en kanskje kunne unngå de verste fallgruvene. Eksemplene kan dessuten gi inspirasjon og oppmuntring som kan komme eget forskningsprosjekt til gode.

Men det står ikke til å nekte at en lærer mest av å prøve seg fram selv. En vil derfor utvilsomt få best utbytte av denne innføringen hvis en samtidig har et pågående prosjektarbeid å forankre lesestoffet i. Ikke minst gjelder det kvalitativt orientert forskning, som vanskelig kan gjennomføres etter opplegg fastlagt i en lærebok (Wadel 1991). Slik forskning samler inn *kvalitative* data, det vil si vanskelig tallfestbare data (såkalte *mykdata*), gjennom for eksempel observasjon. Kvantitative tilnærminger er mest brukt ved studier av fenomener som er tallfestbare, det som gjerne kalles

harddata. De er egnet til å belyse spørsmål av typen: Hvor mye? Hvor mange? Hvor ofte?

Ethvert forskningsarbeid inneholder så vel håndverksmessige som intellektuelle og trivielle aspekter. I denne boken legges hovedvekten på de håndverksmessige sidene, men i flere sammenhenger understrekes viktigheten av å bruke kreativitet og fantasi i forskningssammenheng. Jeg håper at det givende og stimulerende ved å drive forskning vil gå fram av denne fremstillingen, og at det gir glede å være med på å frembringe ny kunnskap som kan komme andre til gode, eller å oppnå større erkjennelse for egen del.

Et kjernepunkt: utforming av problemstilling

Utforming av problemstilling betrakter jeg som noe av kjernepunktet i forskningsprosessen. Denne fasen tillegges derfor større vekt enn det som har vært vanlig i tradisjonelle lærebøker i samfunnsvitenskapelig metode. Når problemformuleringsfasen tillegges sentral vekt, innebærer det at et student- eller forskningsprosjekt blir forstått i et samfunnsperspektiv**.** Dette betyr blant annet at de etiske sidene av samfunnsforskning vies oppmerksomhet. Den evige debatten om forskningens objektivitet og verdiinnslaget i forskning må også omtales. Det blir dessuten også understreket at de håndverksmessige sidene ved forskning ikke må løsrives fra de teorier og tilnærmingsmåter som ofte danner utgangspunktet for forskning. Ved bruk av teorier formulerer vi eksplisitt de tanker eller forestillinger vi har om virkeligheten. Ordet *teori* har den samme greske roten som teater. En tragedie eller komedie er også en undersøkelse av virkeligheten. Teorier står sentralt i all erkjennende virksomhet (se kapittel 3).

De fleste forbinder nok et forskningsprosjekt med å samle inn informasjon og å skrive om resultatene. Men etter denne forfatterens oppfatning er de mer usynlige sidene av en forskningsprosess vel så viktige. Jeg tenker her på de utfordringer som ligger i å utforme et undersøkelsesopplegg – med utgangspunkt i en problemstilling og organisering og dokumentasjon av innsamlet materiale.

Nytten av denne metodeinnføringen

En metodeinnføring som denne sikter primært mot å hjelpe leseren i eget forsknings- eller utredningsarbeid. Men boken kan også være til hjelp for den som i sitt arbeid er avhengig av å lese faglitteratur og forsknings-

rapporter. Forhåpentligvis vil denne innføringen kunne bidra til å oppøve evnen til kritisk vurdering av andres forskning. Nesten uansett fremtidig yrkesrolle er det i en studiesituasjon behov for:

- å utvikle kreativitet eller fantasi
- å oppøve evnen til kritisk tenkning
- å utvikle en systematisk arbeidsform
- å bedre skriftlig og muntlig fremstilling
- å kombinere teori og praksis

Å lære seg samfunnsvitenskapelig metode vil kunne virke positivt inn på alle disse områdene og således ha en positiv innvirkning på både selve studiesituasjonen og en fremtidig jobbsituasjon.

Hva er metode?

Metode er snevert definert den håndverksmessige siden av vitenskapelig virksomhet, eller mer presist læren om de verktøy en kan benytte for å samle inn informasjon. Den typen informasjon som vi samler inn, kalles gjerne for *data* som er flertall av den latinske formen datum, som betyr det som er gitt, eller *fakta* som er fornorsket flertallsform av det latinske ordet factum, som har betydningen kjensgjerning, virkelighet. Innsamlede data kalles *empiri* av gresk empeiria av peira, som betyr forsøk, prøve, eller det som bygger på sanseerfaring.

Metode er en systematisk måte å undersøke virkeligheten på. Vi ønsker å gjøre oppdagelser i den menneskeskapte verden, og ved å bruke ulike metoder kan vi forbedre og skjerpe vår oppdagelsesevne slik at vi kan se årsakene bak hendelser, meninger bak handlinger og samhandling og kollektivers og sosiale-materielle strukturers betydning for individers og gruppers meninger og handlinger.

Ved hjelp av metoder kan vi bruke våre sanser på en mer disiplinert og gjennomtenkt måte enn det som er vanlig i andre av livets situasjoner. Vi ser etter noe spesielt og skjerper dermed oppmerksomheten omkring dette, for eksempel ved systematisk å observere noe eller ved å intervjue folk som har gjennomlevd et eller annet. Den eller de forskningsmetoder som velges, vil være med på å bestemme hva en vil se eller oppdage. De verktøyene som brukes for å skaffe fram data, omfatter: